

دانشگاه علامه طباطبائی

دانشکده‌ی زبان و ادبیات فارسی

پایان‌نامه جهت اخذ درجه‌ی دکتری

رشته‌ی زبان‌شناسی همگانی

عنوان:

بررسی وزن شعر عروضی فارسی بر اساس نظریه‌ی تکرار

استادان راهنما:

دکتر امید طبیب‌زاده

دکتر گلناز مدرسی قوامی

استاد مشاور:

دکتر کوروش صفوی

دانشجو:

ندا موسوی

بهمن ۹۱

برای پیمان

سپاسگزاری

در انجام این پایان‌نامه از دانش و راهنمایی‌های استادانم دکتر امید طبیب‌زاده، دکتر گلناز مدرسی قوامی و دکتر کوروش صفوی بهره فراوان بردم و از آنان تشکر می‌کنم.

از استاد ابوالحسن نجفی که برخی از منابع پژوهش را در اختیارم گذاشتند، دکتر علی اصغر قهرمانی مقبل که در تحلیل اوزان شعر عربی راهنمای من بودند و پروفسور نایجل فب که پاسخگوی سوال‌های من در مورد نظریه‌ی تکرار بودند هم سپاسگزارم.

فرم گردآوری اطلاعات پایان نامه‌ها

کتابخانه‌ی مرکزی دانشگاه علامه طباطبائی

عنوان: بررسی وزن شعر عروضی فارسی بر اساس نظریه‌ی تکرار	
نویسنده/محقق: ندا موسوی	
مترجم:-	
استادان راهنما: دکتر امید طبیب زاده، دکتر گلناز مدرسی قوامی استاد مشاور: دکتر کوروش صفوی استادان داور: دکتر محمد دبیرمقدم، دکتر محرم اسلامی	
کتابنامه: دارد	واژه نامه: دارد
نوع پایان نامه: بنیادی ☒ توسعه‌ای ☐ کاربردی ☐	
مقطع تحصیلی: دکتری سال تحصیلی: ۱۳۹۱	
محل تحصیل: تهران نام دانشگاه: دانشگاه علامه طباطبائی دانشکده: زبان و ادبیات فارسی	
تعداد صفحات: ۲۴۳	گروه آموزشی: زبان‌شناسی
کلید واژه‌ها به زبان فارسی: وزن‌شناسی، شعر عروضی فارسی، وزن‌شناسی زایشی، نظریه‌ی تکرار.	
کلید واژه‌ها به زبان انگلیسی: Metrics, Persian meters, Generative metrics, Iterative theory.	

چکیده

الف. موضوع و طرح مسئله (اهمیت موضوع و هدف):

ما در پژوهش حاضر، به بررسی وزن شعر عروضی فارسی در چارچوب «نظریه‌ی تکرار» فب و هله (۲۰۰۸) می‌پردازیم. این نظریه بر آن است تا چارچوبی واحد برای بررسی انواع وزن‌های شعری در زبان‌های مختلف ارائه دهد. در این پژوهش می‌کوشیم تا کاربرد نظریه‌ی تکرار را بر شعر عروضی فارسی بررسی کنیم و همچنین شواهد به‌دست آمده را با معیارهای صوت‌شناختی نیز بسنجیم.

ب. مبانی نظری شامل مرور مختصری از منابع، چارچوب نظری و پرسش‌ها و فرضیه‌ها:

مطالعات وزن‌شناسی سابقه‌ای طولانی در حوزه‌ی ادبیات فارسی و زبان‌شناسی دارد. این مطالعات را می‌توان به دو گروه وزن‌شناسی سنتی و وزن‌شناسی جدید تقسیم‌بندی کرد. وزن‌شناسی سنتی ریشه در آراء خلیل ابن احمد فراهیدی دارد و بنیان آن بر مبنای توصیفاتی است که وزن‌شناسان از شعر عربی به دست داده‌اند. در این رویکرد واحدهایی برای توصیف وزن شعر به کار می‌رود که در زبان فارسی وجود ندارند و خاص زبان و شعر عربی هستند. علمای عروض فارسی به تقلید از خلیل، از اجزاء متحرک و ساکن شروع کردند و پس از آن اسباب و اوتاد و فواصل را تعریف کردند و در نهایت ارکان عروضی فارسی را همانند عروض عربی، براساس «ف، ع، ل» بنا نهادند. نهایتاً از ترکیب این ارکان، اوزان شعر فارسی را به‌دست آوردند. وزن‌شناسی جدید در ایران با چاپ کتاب «وزن شعر فارسی» خانلری در سال ۱۳۳۷ آغاز شد و پس از آن با آثاری از مسعود فرزاد (۱۳۴۵؛ ۱۳۴۹)، خانلری (۱۳۴۷) و نجفی (۱۳۵۲) ادامه یافت. مهمترین ویژگی وزن‌شناسی جدید در ایران این بود که از اجزاء عروضی مانند سبب، وتد و فاصله که در توصیف وزن شعر عربی به کار برده می‌شد فاصله گرفت و به واحدهایی چون همخوان، واکه و هجا توجه کرد.

مطالعات وزن‌شناسی به عنوان زیرمجموعه‌ای از مطالعات زبان‌شناسی در نظریه‌های مختلفی مورد بحث قرار گرفته است. در این پژوهش مطالعه‌ی وزن شعر عروضی در چارچوب وزن‌شناسی زایشی مورد نظر است.

سوالهای تحقیق شامل موارد زیر است:

۱. توان تبیینی نظریه‌ی تکرار در خصوص وزن شعر عروضی فارسی به چه صورت است؟
۲. براساس نظریه‌ی تکرار چه مؤلفه‌هایی در تبیین حائز اهمیتند؟
۳. نسبت مؤلفه‌های به‌دست‌آمده در تبیین وزن شعر عروضی با شواهد آوایی و صوتی چیست؟
۴. همبسته‌های صوت‌شناختی مؤلفه‌های مؤثر در چارچوب نظریه‌ی تکرار کدامند؟

فرضیه‌های تحقیق نیز شامل موارد زیر است:

۱. نظریه‌ی تکرار با توجه به طرح مفاهیمی که وزن شعر فارسی را در چارچوب مفاهیم زبان‌شناختی توصیف کرده‌اند، توان تبیین الگوهای شعر عروضی را دارد.
۲. مؤلفه‌ی وزن هجا، از مؤلفه‌های مهم در تبیین شعر عروضی فارسی است.
۳. اگر وزن هجا و تکیه را از مؤلفه‌های مهم در وزن شعر عروضی قلمداد کنیم، بنابراین براساس تعریف، دیرش و بسامد پایه از همبسته‌های صوت‌شناختی مؤثر خواهند بود.
۴. دیرش و بسامد پایه در نسبت مشخصی با الگوهای وزنی به‌دست آمده قرار خواهند گرفت.

پ. روش تحقیق شامل تعریف مفاهیم، روش تحقیق، جامعه‌ی مورد تحقیق، نمونه‌گیری و روش‌های

نمونه‌گیری، ابزار اندازه‌گیری، نحوه‌ی اجرای آن، شیوه‌ی گردآوری و تجزیه و تحلیل داده‌ها:

این تحقیق در دو سطح انجام می‌شود. سطح اول تحقیق کیفی است و در چارچوب نظریه‌ی تکرار انجام می‌شود. داده‌های پژوهش شامل سی وزن از اوزان پرکاربرد فارسی هستند. مقوله‌های هجا، پایه، رکن و هسته‌ی وزنی از مقوله‌های مورد توجه هستند. سطح دوم آزمایشگاهی است و در محیط نرم‌افزار (پرت، نسخه‌ی ۵.۳.۲۳) انجام می‌شود.

ت. یافته‌های تحقیق:

یافته‌های این تحقیق نشان داد که نظریه‌ی تکرار امکان توصیف اوزان شعر عروضی را بر مبنای مشخصه‌های

زبان‌شناختی فارسی دارد. بنابر این نظریه، واحد بررسی وزن شعر فارسی هجا است. پایه‌های وزنی هم به عنوان دومین گروه در سلسله مراتب واحدهای وزنی قرار می‌گیرند. نتایج نشان داد که پایه‌های – (تن)، U- (تتن) و – (تن تن)، پایه‌های وزنی فارسی در شبکه‌های وزنی هستند. به بیان دیگر آنچه در شبکه‌های وزنی به عنوان پایه‌ی وزنی نمود می‌یابد، با ویژگی پایه‌های وزنی که پیش از این در مورد وزن شعر فارسی تعریف شده است همخوانی و تناسب دارد. علاوه بر آن قواعد تشکیل شبکه‌های وزنی و چگونگی ترکیب پایه‌های وزنی و تشکیل ارکان به دست آمد. اوزان شعری به دو گروه رکن کامل و رکن شکسته تقسیم‌بندی شدند. اوزان سالم و لنگ در هر گروه مشخص شدند. همینطور طبقه‌بندی جدیدی از ارکان عروضی فارسی به دست آمد. نتایج مورد تحلیل صوت‌شناختی هم قرار گرفتند و عنصر دیرش صوت به عنوان همبسته‌ی صوت‌شناختی شبکه‌های وزنی معرفی شد.

ث: نتیجه‌گیری و پیشنهادات:

در این پژوهش به بررسی وزن شعر عروضی فارسی بر مبنای نظریه‌ی تکرار پرداختیم. در پژوهش‌های آتی می‌توان به بررسی سایر اوزان شعر فارسی مانند وزن عامیانه و وزن آزاد نیز توجه کرد. همینطور با توجه به رویکرد صورت‌گرایانه‌ی نظریه‌ی تکرار و بازنمود صوری وزن در شبکه‌های وزنی می‌توان از نتایج این تحقیق در تحقیقات زبان‌شناسی رایانه‌ای و طراحی نرم‌افزارهای تحلیل وزن نیز استفاده نمود.

صحت اطلاعات مندرج در این فرم براساس محتوای پایان نامه و ضوابط مندرج در فرم را گواهی می‌نماییم.

نام استاد راهنما:

سمت علمی:

نام دانشکده:

رئیس کتابخانه:

فهرست مطالب

صفحه	عنوان
د.....	سپاسگزاری .....
م.....	فهرست جدول ها .....
ن.....	فهرست شکل ها و نمودارها.....
۲.....	چکیده .....
۳.....	فصل اول: کلیات پژوهش .....
۳.....	۱- مقدمه .....
۳.....	۱-۱- بیان مسئله .....
۴.....	۱-۲- پیشینه پژوهش .....
۵.....	۱-۳- سؤالها، فرضیهها و اهداف تحقیق .....
۵.....	۱-۳-۱- سؤالهای تحقیق .....
۵.....	۱-۳-۲- فرضیههای پژوهش .....
۶.....	۱-۳-۳- اهداف پژوهش .....
۶.....	۱-۴- روش شناسی .....
۷.....	۱-۵- واژهها و مفاهیم اختصاصی طرح .....
۱۰.....	۱-۶- پیش فرضها و محدودیتهای پژوهش .....
۱۰.....	۱-۷- ساختار رساله و خلاصه ی فصل ها .....
۱۱.....	فصل دوم: مفاهیم بنیادی و پیشینه ی تحقیق .....
۱۱.....	۲- مقدمه .....
۱۱.....	۲-۱- وزن شناسی سنتی .....
۱۷.....	۲-۲- وزن شناسی جدید .....
۱۷.....	۲-۲-۱- بیان ریپکا(۱۳۲۲) .....
۱۹.....	۲-۲-۲- خانلری (۱۳۳۷) .....
۲۱.....	۲-۲-۳- الول-سائتن(۱۹۷۶) .....

۲۲	..... ۴-۲-۲ حمیدی (۱۳۴۲)
۲۳	..... ۵-۲-۲ فرزاد (۱۳۴۵، ۱۳۴۹)
۲۶	..... ۶-۲-۲ تیسن (۱۹۸۲)
۲۷	..... ۷-۲-۲ اوتاس (۱۹۹۴)
۲۸	..... ۸-۲-۲ نجفی (۱۳۵۲، ۱۳۵۹، ۱۳۸۱، ۱۳۸۶، ۱۳۸۷، ۱۳۸۹، ۱۳۹۰)
۳۹	..... ۹-۲-۲ وحیدیان کامیار (۱۳۸۶)
۴۰	..... ۱۰-۲-۲ شمیسا (۱۳۸۶)
۴۲	..... ۱۱-۲-۲ طیب‌زاده (۱۳۸۳، ۱۳۸۹)
۴۵	..... ۱۲-۲-۲ قهرمانی مقبل (۱۳۸۹)
۴۷	..... ۱۳-۲-۲ کیپارسکی و دئو (۲۰۱۱)
۴۹	..... ۱۴-۲-۲ پایان‌نامه‌ها
۵۱	..... فصل سوم: چارچوب نظری
۵۱	..... ۳- چارچوب نظری
۵۱	..... ۱-۳- وزن‌شناسی زایشی
۷۴	..... ۲-۳- نظریه‌ی فب و هله (۲۰۰۸)
۷۴	..... ۱-۲-۳ مقدمه
۸۰	..... ۲-۲-۳ کارکردهای دیگر شبکه‌ی وزنی
۸۳	..... ۳-۲-۳ پارامترهای شبکه‌های وزنی
۹۵	..... ۳-۳- اوزان سالم انگلیسی
۹۶	..... ۱-۳-۳ وزن آیمبی
۱۰۱	..... ۲-۳-۳ وزن تروکی
۱۰۴	..... ۳-۳-۳ وزن آناپست:
۱۰۷	..... ۴-۳-۳ وزن داکتیل
۱۰۸	..... ۵-۳-۳ فراتر از خط شبکه‌ی صفر:
۱۱۱	..... ۶-۳-۳ غیرفرافکنی: هجاهایی که شمرده نمی‌شوند
۱۱۲	..... ۴-۳- اوزان لنگ انگلیسی
۱۱۲	..... ۱-۴-۳ وزن آیمبی لنگ

۱۲۱	..... گروه‌های تک‌هجایی در مصراع‌های آیمبی. ۲-۴-۳
۱۲۲	..... تعریف دیگری از هجای برجسته. ۳-۴-۳
۱۲۴	..... مشخصه‌های وزن لنگ. ۴-۴-۳
۱۲۴	..... قواعد منظم و شرایط. ۵-۴-۳
۱۲۵	..... عربی کلاسیک. ۵-۳-۳
۱۴۲	..... اوزان دایره‌ی ۴: منسرح، مقتضب، مضارع، خفیف و مجتث. ۱-۵-۳
۱۵۰	..... اوزان دایره‌ی ۱: بسیط، طویل و مدید. ۲-۵-۳
۱۵۷	..... اوزان دایره‌ی ۵، متقارب و متدارک. ۳-۵-۳
۱۵۹	..... وزن سریع. ۴-۵-۳
۱۶۱	..... اوزان دایره‌ی ۲، کامل و وافر. ۵-۵-۳
۱۶۶	..... خلاصه‌ی نتایج به‌دست آمده. ۶-۵-۳
۱۶۹	..... فصل چهارم: تحلیل داده‌ها.
۱۶۹	..... مقدمه. ۴-۴
۱۶۹	..... فهرست اوزان پرکاربرد فارسی. ۱-۴
۱۷۰	..... تعیین ویژگی‌های خطوط شبکه در اوزان عروضی فارسی. ۲-۴
۱۷۱	..... خط شبکه‌ی صفر. ۱-۲-۴
۱۷۴	..... خط شبکه‌ی یک. ۲-۲-۴
۱۷۵	..... خط شبکه‌ی دو. ۳-۲-۴
۱۷۸	..... خط شبکه‌ی سه. ۴-۲-۴
۱۷۹	..... خط شبکه‌ی چهار. ۵-۲-۴
۱۸۰	..... اوزان سالم و لنگ. ۶-۲-۴
۱۸۰	..... اوزان رکن-کامل. ۱-۶-۲-۴
۱۸۰	..... اوزان سالم. ۱-۱-۶-۲-۴
۱۸۲	..... اوزان لنگ. ۲-۱-۶-۲-۴
۱۸۷	..... اوزان رکن‌شکسته‌ی پایانی. ۲-۶-۲-۴
۱۸۷	..... اوزان سالم. ۱-۲-۶-۲-۴
۱۸۹	..... اوزان لنگ. ۲-۲-۶-۲-۴

۱۹۵	..... ۳-۶-۲-۴ اوزان رکن شکسته‌ی آغازی
۱۹۵	..... ۱-۳-۶-۲-۴ اوزان سالم
۱۹۵	..... ۲-۳-۶-۲-۴ اوزان لنگ
۲۰۰	..... ۴-۶-۲-۴ اوزان رکن شکسته‌ی دوسویه
۲۰۰	..... ۱-۴-۶-۲-۴ اوزان سالم
۲۰۲	..... ۲-۴-۶-۲-۴ اوزان لنگ
۲۰۹	..... ۷-۲-۴ جمع‌بندی
۲۰۹	..... ۳-۴ تحلیل صوت‌شناختی شبکه‌های وزنی
۲۱۱	..... ۱-۳-۴ بررسی مشخصه‌ی دیرش
۲۱۷	..... ۲-۳-۴ تحلیل نتایج اندازه‌گیری دیرش
۲۱۹	..... فصل پنجم: خلاصه و نتیجه‌گیری
۲۱۹	..... ۵-مقدمه
۲۱۹	..... ۱-۵ خلاصه
۲۲۱	..... ۲-۵ نتیجه‌گیری
۲۲۹	..... منابع
۲۳۵	..... واژه‌نامه‌ی انگلیسی-فارسی
۲۳۸	..... واژه‌نامه‌ی فارسی-انگلیسی

فهرست جدول‌ها

- جدول (۱-۲): اوزان عربی (کیپارسکی و دئو، ۲۰۱۱)..... ۱۴
- جدول (۲-۲): الگوی اوزان شعر فارسی (ساتن، ۱۹۷۶)..... ۲۲
- جدول (۳-۲): مجموعه‌ی اوزان خانواده‌ی مفاعیلن (فرزاد، ۱۳۴۹)..... ۲۶
- جدول (۴-۲): عناصر ضربی پدیدآورنده‌ی مصراع (اوتاس، ۱۹۹۴)..... ۲۸
- جدول (۵-۲): خانواده‌ی وزنی مستفعلن (نجفی، ۱۳۹۰-ب)..... ۳۸
- جدول (۶-۲): خانواده‌ی وزنی مفاعلن فعلاتن (نجفی، ۱۳۹۰-ب)..... ۳۹
- جدول (۱-۴): دیرش واحدهای وزنی در وزن فعلن مفاعلن فعلاتن مفاعلن..... ۱۷۱
- جدول (۲-۴): دیرش واحدهای وزنی در وزن فعلاتن فعلاتن فعلاتن فعلاتن فعلاتن..... ۱۷۶
- جدول (۳-۴): دیرش واحدهای وزنی در وزن فع فعلاتن مفاعلن فعلاتن..... ۱۷۷
- جدول (۴-۴): دیرش واحدهای وزنی در وزن فعلن مفاعلن فعلاتن مفاعلن..... ۲۱۴
- جدول (۵-۴): دیرش واحدهای وزنی در وزن فعلاتن فعلاتن فعلاتن فعلاتن فعلاتن..... ۲۱۶
- جدول (۶-۴): دیرش واحدهای وزنی در وزن فع فعلاتن مفاعلن فعلاتن..... ۲۱۹
- جدول (۱-۵): طبقه‌بندی جدید ارکان فارسی در چارچوب نظریه‌ی تکرار..... ۲۲۶

فهرست شکل‌ها و نمودارها

- شکل (۱-۲): دایره ۳ از اوزان شعر عربی (کیپارسکی و دئو، ۲۰۱۱) ۱۳
- شکل (۲-۲): دایره‌ی عروضی (نجفی، ۱۳۸۷) ۳۷
- نمودار (۱-۳): نمودار وزنی ترانه هیواواتا (هیز، ۱۹۸۹) ۵۹
- نمودار (۲-۳): گروه‌های پنج پایه‌ای ۶۲
- نمودار (۳-۳): نمودار وزنی برای وزن پنج پایه‌ای انگلیسی (هیز، ۱۹۸۸) ۶۶
- شکل (۱-۴): شکل موج صوتی مصراع ۲۱۱
- نمودار (۱-۴): دیرش واحدهای وزنی در وزن *فعَلن مفاعِلن فعَلاتن مفاعِلن* ۲۱۳
- نمودار (۲-۴): دیرش واحدهای وزنی در وزن *فعَلاتن فعَلاتن فعَلاتن فعَلان* ۲۱۵
- نمودار (۳-۴): دیرش واحدهای وزنی در وزن *فع فعَلاتن مفاعِلن فعَلاتن* ۲۱۷

چکیده

در این پژوهش به بررسی وزن شعر عروضی فارسی بر مبنای نظریه‌ی تکرار می‌پردازیم. نظریه‌ی تکرار، نظریه‌ای در حوزه‌ی وزن‌شناسی زایشی است. فب و هله در سال ۲۰۰۸ این نظریه را معرفی کرده‌اند. هدف از این پژوهش تعیین شبکه‌های وزنی اوزان عروضی فارسی، طبقه‌بندی ارکان بر اساس شبکه‌های وزنی و تعیین هسته‌های وزنی بوده است. داده‌های پژوهش سی وزن پرکاربرد فارسی بود. واحدهای وزنی، پایه‌ها، ارکان و هسته‌های وزنی از مقوله‌های مورد بررسی در هر وزن بودند. نتایج نهایی نشان داد که سه قاعده‌ی وزنی مختلف برای تعیین شبکه‌های وزنی اوزان عروضی فارسی وجود دارد. این قواعد ضمن تعیین شبکه‌های وزنی، اوزان سالم و لنگ را هم مجزا می‌کنند. همچنین به کارگیری این قواعد، اوزان را در سه گروه کلی رکن-کامل، رکن-شکسته‌ی آغازی و رکن-شکسته‌ی پایانی تقسیم‌بندی می‌کند. اعمال قواعد و تعیین شبکه‌های وزنی، رویکرد نوینی در تقطیع اوزان فارسی به ارکانشان نیز به دست داد. نتایج مورد تحلیل صوت‌شناختی هم قرار گرفتند. مشخصه‌های دیرش و بسامد پایه در هجاها و ارکان سه الگوی وزنی مختلف اندازه‌گیری شد و نتایج نشان داد که مولفه‌ی دیرش همبسته‌ی صوتی شبکه‌های وزنی است. محتوای مورایی در هسته‌های گروه‌های خط شبکه‌ی صفر و یک دیرش بیشتری نسبت به هجاها و سایر گروه‌ها دارد.

کلیدواژه‌ها: وزن‌شناسی، شعر عروضی فارسی، وزن‌شناسی زایشی، نظریه‌ی تکرار.

فصل اول

کلیات پژوهش

۱- مقدمه

در این بخش به بیان مسئله پژوهش می‌پردازیم و پس از آن سوالات، فرضیه‌ها، روش پژوهش و محدودیت‌های تحقیق را ذکر می‌کنیم.

۱-۱- بیان مسئله

به طور کلی، دو دیدگاه در تعریف وزن شعر وجود دارد: یکی دیدگاه وزن‌شناسانی که وزن شعر را همچون تمپو یا ریتم به عنوان یکی از زیرمقوله‌های موسیقی تعریف می‌کنند و می‌کوشند که آن را با اصطلاحات موسیقایی توصیف کنند و دیگری دیدگاه وزن‌شناسانی که وزن شعر را عامل زبانی می‌دانند و نظم را زیرمجموعه‌ی کوچکی از انواع پدیده‌های زبانی در نظر می‌گیرند. چاتمن^۱ (۱۹۶۰: ۱۴۹) وزن را یک قرارداد نظام‌مند ادبی می‌داند که براساس آن برخی از جنبه‌های واج‌شناختی زبان سازماندهی می‌شود تا به هدفی زیبایی‌شناختی نائل آید.

---

¹S. Chatman

براساس رویکرد زبان‌شناختی به وزن شعر، ویژگی وزن چنان قرین شعر بوده است که برخی منتقدان به صراحت آن را نشانه‌ی اصلی شعر دانسته‌اند (کانینگهام^۱، به نقل از پرمینگر و بروگان^۲، ۱۹۹۳: ۷۶۸).

رویکرد ما در تحقیق حاضر، رویکرد دوم است و براین مبنا، وزن را یکی از مشخصه‌های زبانی متون منظوم قلمداد می‌کنیم. رویکردهای زبان‌شناختی مختلفی براساس چارچوب‌های متفاوتی به بررسی وزن شعر پرداخته‌اند. ما در پژوهش حاضر، به بررسی وزن شعر فارسی در چارچوب «نظریه‌ی تکرار^۳» فب و هله^۴ (۲۰۰۸) می‌پردازیم. این نظریه بر آن است تا چارچوبی واحد برای بررسی انواع وزن‌های شعری در زبان‌های مختلف مانند انگلیسی، اسپانیایی، ایتالیایی، فرانسوی، یونانی، لاتین، سانسکریت، عربی کلاسیک، چینی و غیره ارائه دهد. در این پژوهش می‌کوشیم تا کاربرد نظریه‌ی تکرار را بر شعر عروضی فارسی بررسی کنیم و همچنین شواهد به‌دست آمده را با معیارهای صوت‌شناختی نیز بسنجیم.

۱-۲- پیشینه پژوهش

مطالعات وزن‌شناسی^۵ سابقه‌ای طولانی در حوزه‌ی ادبیات فارسی و زبان‌شناسی دارد. این مطالعات را می‌توان به دو گروه وزن‌شناسی سنتی و وزن‌شناسی جدید تقسیم‌بندی کرد. وزن‌شناسی سنتی ریشه در آراء خلیل ابن احمد فراهیدی دارد و بنیان آن بر مبنای توصیفاتی است که وزن‌شناسان از شعر عربی به دست داده‌اند. در این رویکرد واحدهایی برای توصیف وزن شعر به کار می‌رود که در زبان فارسی وجود ندارند و خاص زبان و شعر عربی هستند. علمای عروض فارسی به تقلید از خلیل، از اجزاء متحرک و ساکن شروع کردند و پس از آن اسباب و اوتاد و فواصل را تعریف کردند و در نهایت ارکان عروضی فارسی را همانند عروض عربی، براساس «ف،

^۱Kaningham

^۲A. Preminger and T.V.F.Brogan

^۳iterative Theory

^۴N. Fabb and M. Halle

^۵ metrics

ع، ل « بنا نهادند. نهایتاً از ترکیب این ارکان، اوزان شعر فارسی را به دست آوردند. وزن شناسی جدید در ایران با چاپ کتاب «وزن شعر فارسی» خانلری در سال ۱۳۳۷ آغاز شد و پس از آن با آثاری از مسعود فرزاد (۱۳۴۵؛ ۱۳۴۹)، خانلری (۱۳۴۷) و نجفی (۱۳۵۲) ادامه یافت. مهمترین ویژگی وزن شناسی جدید در ایران این بود که از اجزاء عروضی مانند سبب، وتد و فاصله که در توصیف وزن شعر عربی به کار برده می شد فاصله گرفت و به واحدهایی چون همخوان، واکه و هجا توجه کرد.

مطالعات وزن شناسی به عنوان زیرمجموعه‌ای از مطالعات زبان شناسی در نظریه‌های مختلفی مورد بحث قرار گرفته است. در این پژوهش مطالعه‌ی وزن شعر عروضی در چارچوب وزن شناسی زایشی مورد نظر است.

۱-۳-۳- سؤالات، فرضیه‌ها و اهداف تحقیق

۱-۳-۱- سؤالات تحقیق

۱. توان تبیینی نظریه‌ی تکرار در خصوص وزن شعر عروضی فارسی به چه صورت است؟
۲. براساس نظریه‌ی تکرار چه مؤلفه‌هایی در تبیین حائز اهمیتند؟
۳. نسبت مؤلفه‌های به دست آمده در تبیین وزن شعر عروضی با شواهد آوایی و صوتی چیست؟
۴. همبسته‌های صوت‌شناختی مؤلفه‌های مؤثر در چارچوب نظریه‌ی تکرار کدامند؟

۱-۳-۲- فرضیه‌های پژوهش

۱. نظریه‌ی تکرار با توجه به طرح مفاهیمی که وزن شعر فارسی را در چارچوب مفاهیم زبان‌شناختی توصیف کرده‌اند، توان تبیین الگوهای شعر عروضی را دارد.
۲. مؤلفه‌ی وزن هجا، از مؤلفه‌های مهم در تبیین شعر عروضی فارسی است.

۳. اگر وزن هجا و تکیه را از مؤلفه‌های مهم در وزن شعر عروضی قلمداد کنیم، بنابراین براساس تعریف، دیرش و بسامد پایه از همبسته‌های صوت‌شناختی مؤثر خواهند بود.
۴. دیرش و بسامد پایه در نسبت مشخصی با الگوهای وزنی به‌دست آمده قرار خواهند گرفت.

۱-۳-۳- اهداف پژوهش

۱. براساس سؤالهای مطرح‌شده می‌توان نخستین هدف این پژوهش را توصیف وزن شعر عروضی فارسی براساس نظریه‌ی تکرار دانست.
۲. دومین هدف شرح و استخراج مؤلفه‌های زبانی است که در توصیف وزن شعر عروضی فارسی براساس نظریه‌ی تکرار حائز اهمیتند.
۳. سومین هدف این پژوهش ارزیابی این مسئله است که آیا مؤلفه‌های به‌دست آمده، مبنای آوایی و صوت‌شناختی دارند یا خیر.
۴. چهارمین هدف پژوهش حاضر این است که همبسته‌های صوت‌شناختی مؤلفه‌های به‌دست آمده را تعیین کنیم.

۱-۴- روش‌شناسی

این تحقیق در دو سطح انجام می‌شود. سطح اول تحقیق کیفی است و در چارچوب نظریه‌ی تکرار انجام می‌شود. داده‌های پژوهش شامل سی وزن از اوزان پرکاربرد فارسی هستند. مقوله‌های هجا، پایه، رکن و هسته‌ی وزنی از

مقوله‌های مورد توجه هستند. سطح دوم آزمایشگاهی است و در محیط نرم‌افزار (پرت^۱، نسخه‌ی ۵.۳.۲۳) انجام می‌شود.

۱-۵- واژه‌ها و مفاهیم اختصاصی طرح

هجا: یکی از واحدهای تشکیل‌دهنده‌ی وزن است که بزرگ‌تر از صدا و کوچک‌تر از پایه است (طیب‌زاده، ۱۳۸۹).

پایه^۲: واحدی بزرگ‌تر از هجا که از ترکیب چند هجا تشکیل می‌شود و دارای تنها یک هجای سنگین است. پایه در سلسله‌مراتب واحدهای وزنی بعد از هجا و قبل از رکن^۳ قرار دارد (طیب‌زاده، ۱۳۸۹).

رکن: از مجموعه یک یا چند پایه‌ی وزنی رکن به‌وجود می‌آید. رکن در سلسله‌مراتب واحدهای وزنی، بعد از پایه و قبل از مصراع قرار دارد (طیب‌زاده، ۱۳۸۹).

وزن هجا: هجاها در زبان‌های مختلف براساس معیارهای متفاوتی نشاندار می‌شوند و در طبقه‌بندی قوی و ضعیف قرار می‌گیرند. در زبان‌های کمی، هجای قوی دارای محتوای مورایی بیشتری نسبت به هجای ضعیف است (گوردون، ۱۹۹۹).

مورا: یکی از واحدهای واجی که معرف وزن هجاست (گوردون^۴، ۱۹۹۹).

هجای سبک: هجاها تک‌مورایی هجای سبک هستند (هیز^۵، ۱۹۸۹).

---

^۱ praat

^۲ foot

^۳ metron

^۴ M. Gordon

^۵ B. Hayes